

Elmélet és empíria a szociolingvisztikában

*(Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia –
Szeged, 2012. augusztus 30. –
szeptember 1. – előadásaiból)*

Szerkesztette
KONTRA MIKLÓS
NÉMETH MIKLÓS
SINKOVICS BALÁZS

Gondolat Kiadó
Budapest, 2013

Kötetünk megjelenetésének támogatásáért köszönetet mondunk
a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programjának

és a Szegedi Tudományegyetem BTK Angoltanár-képző
és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének,
valamint Magyar Nyelvészeti Tanszékének

A BENYÚJTOTT KÉZIRATOKAT ÉS E KÖTET CIKKEIT LEKTORÁLTÁK:

Bene Annamária, Beregszászi Anikó, Bíró Bernadett, Borbély Anna,
Csernieskó István, Gúti Erika, Hegedűs Attila, Hegedűs Rita,
Hoffmann Ildikó, Janurik Boglárka, Juhász Dezső, Kis Tamás,
Kolláth Anna, Kontra Miklós, Kozmács István, Lanstyák István,
Menyhárt József, Misad Katalin, Németh Miklós, P. Lakatos Ilona,
Salánki Zsuzsa, Sándor Klára, Schirm Anita, Szabó Tamás Péter,
Tolcsvai Nagy Gábor, Vančóné Kremmer Ildikó
és a két műhely vezetői: Bodó Csanád, Vargha Fruzsina Sára,
valamint Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor

A könyvben közölt fényképeket és a borítón látható képet
Szentgyörgyi Anna készítette.

© Szentgyörgyi Anna, 2013
Szerkesztés © Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs, 2013
© Szerzők, 2013

Tartalom

Előszó	9
<i>Plenáris előadások</i>	
Cseresnyési László: Szabályok és véletlenek	13
Sándor Klára: Mennyire evolúciós az evolúciós nyelvészet?	34
<i>Előadások</i>	
Bauko János: Közösségi ragadványnevek használata a szlovákiai magyarok körében	55
Bilász Boglárka: Nyelvi ideológiák kétnyelvű szlovákiai középiskolások körében	69
Bokor Julianna: Siket szülők halló gyermekeinek identitása a nyelvhasználat tükrében	83
Borbély Anna: Nyelvcsere és nemzetiségi identitás: elméleti kérdések és kutatási módszerek	101
Csernieskó István: Az ukrán szociolingvisztika nyelvszemlélete a szurzsik megítélésének tükrében	119

Fehér Krisztina: Innátizmus? – egy pszicholingvisztikai kérdés és a szociolingvisztika elmélete-módszertana	137
Fóris Ágota: A szaknyelvek szociolingvisztikai és terminológiai megközelítése	163
Gréczi-Zsoldos Enikő: A történeti szociolingvisztikáról	173
Gy. Bazsika Enikő: Nyelvi változások tükröződése nyelvjárási beszélők nyelvi tudatában	188
Hegedűs Attila: A dialektológiai mondattani kutatás elméletéhez és gyakorlatához	204
Heltai Borbála Éva: Nyelvsere és migráció egy többnyelvű hazai beszélőközösségben	219
Kis Tamás: A megbélyegzett szleng	237
Kontra Miklós: „A nyelvészet eltűnhet” (Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok?	253
Misad Katalin: A szaknyelvoktatás szociolingvisztikai szemléletű vizsgálata Szlovákiában	270
Molnár Anita: Az óvodai nevelési nyelv megválasztásáról Beregszászban	286
Németh Miklós: Történeti szociolingvisztika – három évtized mérlege	304
Schirm Anita: Fókusz(csoport)ban a diskurzusjelölők	324
Sinkovics Balázs: Nyelvhelyesség az iskolában az 1930-as és 1940-es években	337
Sólyom Réka: Reklámyelvi neologizmusokhoz kapcsolódó befogadói attitűdök és értelmezési stratégiák vizsgálata	351
Szabó Dávid: A szlengkutatás módszertani kérdéseiről: diákszlengkutatások Franciaországban (1990–1996) és Magyarországon (2000–2008)	368
Szabó Tamás Péter: Egy megfigyelés – több interpretáció	380

Műhely: Nyelvi változók, nyelvhasználat, térbeliség

Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára: Nyelvi változók, nyelvhasználat, térbeliség	399
Gál Noémi: Az / kiesése mint nyelvi változó a Vöő István-féle hangoskönyvben	402
Iglai Edit: A nyelvi mentalitás és a határmentiség szerepe a területi nyelvváltozatok változásában	417
Kocsis Zsuzsanna: Nyelvjárási <i>ɛ</i> hangok vizsgálata, különös tekintettel a labializáció mértékére	432
Menyhárt József – Presinszky Károly: A szórványos <i>ö</i> -zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint	444
Vargha Fruzsina Sára: Az adatok kor és nem szerinti megoszlása <i>A magyar nyelvjárások atlasza</i> ellenőrző gyűjtésében	459

Műhely: Uráli nyelvek – szociolingvisztikai elméletek és módszerek

Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor: Uráli nyelvek – szociolingvisztikai elméletek és módszerek	477
Kozmács István: Az udmurt sajtónyelv egyes jellemzőiről	479
Oszkó Beatrix – Ponomareva Larisza: A komi-permják nyelv és a média	500
Salánki Zsuzsa: Nyelvi változók oroszországi finnugor nyelvekben: néhány vizsgálati lehetőség az udmurt nyelv alapján	518
Speshilova Yulia: Egy feltételezett szintaktikai változó a mai udmurt nyelvben	534
Névmutató	547
Tárgymutató	555
A kötet szerzői	563

Reményi Andrea Ágnes 2000: Nyelvhasználat és hierarchia: munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének diádikus elemzése. *Szociológiai Szemle* 3, 41–59.

Stachel, Peter 2007: Identitás – A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Regio* 4, 3–33.

Szabó Tamás Péter 2011: Identitásépítés a metanyelvben. In Szirmai Éva – Újvári Edit (szerk.): *Az identitás szemiotikája. Tanulmányok*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar, 65–79.

Vančoné Kremmer Ildikó és Hegedűs Rita regisztrál
László Paulinánál és Wirt Patriciánál

CSEERNICSKÓ ISTVÁN

Az ukrán szociolingvisztika nyelvszemlélete a szurzsik megítélésének tükrében

1. A magyar nyelvészek ma már az (elsősorban) angol nyelvű szakirodalom révén tájékozottak (lehetnek) a csendes-óceáni térség nyelvi problémáiról, a nyugat-európai bevándorlók beilleszkedésének nyelvi vonatkozásairól, a délkelet-ázsiai nyelvi változásokról stb. Arra azonban nagyon kevés magyar nyelvésznek van lehetősége, hogy akár alapszinten tájékozódjon arról, milyen fő kutatási irányok jellemzik a Magyarországgal szomszédos államok nyelvészetét, milyen nyelvi problémák foglalkoztatják a szlovák, ukrán, román, szerb, horvát vagy szlovén kollégáikat. Ebben az írásban a mai ukrain nyelvészetbe nyerhet némi betekintést az olvasó.

2. Bár a Szovjetunióban nagy hagyományai voltak az olyan kutatásoknak, melyeket általában a szociolingvisztika felségterületének szoktak tekinteni (például nyelvtervezés, kétnyelvűség-kutatás, lásd például Deserijev 1966, 1982, Hanazarov 1982, Iszajev 1982, Zsirmunskij 1975, Lewis 1998, Rannut 1999 stb.), az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában ezeket a vizsgálatokat, publikációkat az ukrán nyelvészek nem tekintik előzménynek. Értékelésük szerint a szovjet szociolingvisztikai kutatások az oroszító nyelvpolitika kiszolgálói voltak, ezért hagyomány-

ként nem ezeket, hanem az emigráció munkáit (például Rudnyckij 1967, Shevelov 1986, 1987a, 1987b, Zsluktenko 1990) értékeli (Maszenko 2010: 15–39).

Az utóbbi néhány évben több olyan összefoglaló kötet is napvilágot látott Ukrajnában, melyek címében szerepel a *szociolingvisztika* szó, vagy témájuk alapján sorolhatók a társasnyelvészeti munkák közé. A monográfiákat elemezve megragadható az ukrán szociolingvisztika nyelvszemlélete. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy érzékeltessem az ukrán társasnyelvészeti nyelvszemléletét, mégpedig egyetlen nyelvi jelenséghez, az úgynevezett szurzsikhoz való viszonyuláson keresztül.

3. Ukrajna nyelvi helyzetét meghatározó tényező az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele. Az országban sokkal nagyobb az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az ukránt vallják anyanyelvüknek, illetve: jóval nagyobb az orosz anyanyelvként beszélők száma és aránya, mint az orosz nemzetiségűeké (1. táblázat).

1. táblázat. *Ukrajna lakossága anyanyelvi és nemzetiség szerint a 2001-es népszámlálás adatai alapján*

<i>Nemzetiség és anyanyelv</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59

<i>Nemzetiség és anyanyelv</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzeti-sége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

Az Ukrajna kiélezett nyelvi helyzetét elemzők előszeretettel különböztetnek meg eltérő nyelvi irányzatú csoportokat az ország lakosságán belül. Szakértők szerint (például Arel 1995, Rjabcsuk 2003: 58) két nagy nyelvi csoporttal számolhatunk: az ukrán és az orosz nyelvűek táborával. Ezzel szemben mások (például Arel–Khmelko 1996, Gritsenko ed. 2001a, 2001b, Khmelko 2004, Khmelko–Wilson 1998, Wilson 1998: 119) úgy vélik, Ukrajna lakossága három nagy nyelvi-etnikai csoportra (lingua-ethnic groups) oszlik: *a)* ukránul beszélő ukránok (az ország lakosságának 40-45%-a); *b)* oroszul beszélő ukránok (a lakosság 30-34%-a); *c)* oroszul beszélő oroszok (kb. 20%).

Alapvetően a fentiekhez hasonlóan vélekedik Shumlianskyi (2010) is, aki azonban négyfelé tagolja az ukrain nyelvi csoportokat. Szerinte az alábbi csoportok különíthetők el: *a)* a maximalista ukrainofilek; *b)* a pragmatikus ukrainofilek; *c)* a felsőbbrendű ruszofilek; *d)* egyenlőségi ruszofilek.

Mindegyik elemző megállapítja, hogy a különböző nyelvi csoportok eltérő nyelvi orientációval és nyelvi, nyelvpolitikai célokkal, elképzelésekkel rendelkeznek.

Az ország nyelvi helyzetét azonban nemcsak az orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek magas száma és aránya bonyolítja, hanem az is, hogy az orosz Ukrajna függetlené válásáig egyértelműen domináns nyelv volt a közélet valamennyi területén, s ezt a pozícióját az ország számos

régiójában (főként a déli és keleti területeken, de számos tekintetben a fővárosban, Kijevben is, lásd például Zalizniak–Maszenko 2001) voltaképpen máig őrzi, annak ellenére, hogy jogilag Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán. Az ország lakosságának jelentős része az orosz nyelvet használja a mindennapokban, közel 30%-ának pedig anyanyelve is az orosz (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Maszenko 2010, Vorona–Sulha szerk. 2007). Az egyes közigazgatási egységeken belül is jelentősen eltér egymástól az ukránok és oroszok egymáshoz viszonyított aránya.

Maszenko (2010) elemzése alapján egyértelmű, hogy Ukrajna nyelvi helyzetének jellemző vonása a tömeges és aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűség. A szovjet időszakban szinte mindenki megtanult valamilyen szinten oroszul, az oroszoknak viszont nem volt szükségük más nyelvek elsajátítására. A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, írja Strikha (2001), ha az országban az orosz nyelv és kultúra Ukrajna függetlenné válását követően is széles körben elterjedt. Taranenko (2003) és Nahorna (2005: 237) úgy vélik, a Szovjetuniótól örökölt ukrán nyelvi helyzet a (fishmani) diglosszia fogalmával jellemezhető (lásd Fishman 1971), ahol az E(melkedett) funkciókban az orosz, a K(özönséges) szituációkban az ukrán nyelv volt használatos.

A történelmi tényezők (a cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája) következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a keleti és déli régiókban, ahol az orosz lakosság magas arányban él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy kontaktusváltozat alakult ki. Az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként így jött létre az úgynevezett szurzsik nyelvváltozat. Az ukrán ér-

telmező szótárak szerint a *szurzsik* [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti (Maszenko 2010: 68, 2011: 4–6). A jelenség nagyon hasonló a belarusz–orosz nyelvi keveredés következtében létrejött, *traszjanka* néven emlegetett változathoz (Maszenko 2010: 69, 2011: 6–7).

Az ukrán nyelvészek elemzése szerint a szurzsik alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009, Lenec 2000, Bilaniuk 1997, 2003, 2004, 2005, Maszenko 2010: 68–83, 2011). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el otthon anyanyelvként, és ezt használja a mindennapokban (Maszenko 2010: 80–81, 2011: 6). A változat presztízse alacsony, az ukrán nyelv művelők és magukat szociolingvistának tartó, egyetemi katedrával rendelkező vezető nyelvészek kedvelt célpontja. Használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Antoskina és mtsai 2007: 273, Bernsand 2001, 2006, Bilaniuk 1997, 2004, Bilaniuk–Melnik 2008, Lenec 2000, Maszenko 1999, 2002, 2011, Macjuk 2009: 140–141).

A szurzsik kevert jellegére utal Mikola Szoroka képzőművész ábrája is, amely az ukrán nemzeti himnusz első soráról (Ще не вмерла Україна – Még nem halt meg Ukrajna) kapta a címét. A kompozíció az állam nevének ukrán és orosz kiejtéséből/írasmódjából összeállított egyveleg: ukránul Україна [Ukrajina], oroszul Украина [Ukraina] a szó írásmódja, és az ukrán *ï* [ji] és orosz *и* [i] betűk keveredése mintegy a szurzsikot mint az egymáshoz közeli két rokon nyelv, az ukrán és orosz között létrejött kevert nyelvet jelképezi, melyben az elemek nagy része „közös” (1. ábra).

1. ábra. Mikola Szoroka *Ще не вмерла Україна*
(*Még nem halt meg Ukrajna*) című munkája

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban. Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot. Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használt nyelv. A 2. táblázat ennek a szociológiai kutatásnak az adatai alapján vázolja fel az ukrán–orosz kétnyelvűség mértékét, az ukrán és az orosz nyelv funkcionális megterheltségét. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja (lásd még Aza 2007, 2009, Alekszejev 2008, Medvegyev 2007, Sulha 2008, Visnyak 2007, 2008 stb.).¹

¹ A 2011-es helyzetre lásd a *Становище української мови в Україні в 2011 році (аналітичний огляд)* [Az ukrán nyelv helyzete Ukrajnában

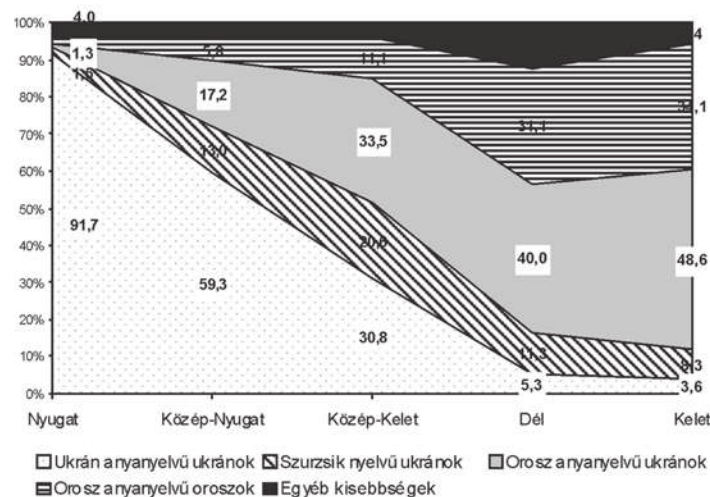
2. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban) Összeállítva Visnyak (2008) alapján.

	Nyelvhasználat a családban	A hétköznapi gondolkodás nyelve	Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat	A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, melyben mind ukrán, mind orosz szavak használatosak	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

Az ország nyelvi, nyelvhasználati szempontból tehát gyakorlatilag két nagy részre szakadt. Nyugaton egyértelműen az ukrán nyelvűek és az ukrán nyelv használata dominál, de ahogy kelet felé haladunk, egyre nagyobb az orosz ajkúak és az orosz használók aránya; a középső régiók lakosságának jelentős része a szurzsikot használja a legtöbb szituációban (2. ábra). A nyelvi megosztottsággal párhuzamosan politikai szempontból is gyakorlatilag

a 2011-es évben (analitikus áttekintés)] című jelentést: <http://slovoua.com/stan-ukrajinskoji-movy-v-2011-roci-analitychnyj-oglyad>.

kettészakadt az ország (Arel–Khmelko 1996, Csernicskó 2006, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2008, Khmelko 2004, Melnyik–Csernicskó 2010).

2. ábra. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régióként %-ban (N = 22 462)²
Khmelko (2004) alapján.

A szurzsik elterjedtségének mértékére nem csupán a fent idézett kutatások adataiból következtethetünk. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fősz reprezentatív mintán

²Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. Közép-Nyugat: Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyca, Kirovohrad, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. Közép-Kelet: Dnyipropetrovsk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. Dél: Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. Kelet: Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

végzett vizsgálat megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a hétköznapokban (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, del Gaudio–Taraszenko 2008, 2009). Radcsuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja.

Maszenko (1999, 2007, 2010: 69–70, 2011) pidzsinként értékeli a szurzsikot. Úgy véli, hogy a szurzsik a pidzsinekhez hasonlóan az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szókészletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 1999: 29, 2010: 69–70, 2011: 7–11). Az, hogy a szovjet nyelvtudomány nem vett tudomást a szurzsik létezéséről, Maszenko (2010: 71) szerint igazolja a gyarmatosító szándékot. Strikha is (1997) is pidzsinként értékeli a szurzsikot. Goodman (1999: 30–31) azonban kódkeverésként jellemzi a jelenséget. Bilaniuk (2004) árnyaltabban közelít a kérdéshez. Felhívja a figyelmet arra, hogy ez a változat önmagában is rétegzett, s ennek megfelelően a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta. Történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítette: *a*) az urbanizált földműves, *b*) a vidéki nyelvjárási, *c*) a szovjet-ukrán, *d*) a városi kétnyelvű és *e*) a függetlenség utáni szurzsikot (Bilaniuk 2004). Az, hogy kevert nyelvnek (mixed language; lásd például Cseresnyési 2004: 202–206) tekintsek, nem jellemző az ukrán nyelvészeten.

Bár a szurzsik (és változatai) alapos nyelvészeti leírása még várat magára, maga a léte jól példázza a szoros ukrán–oros nyelvkapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

A szurzsikkal mint az ukrán állampolgárok tömege által használt nyelvváltozattal számoló modell szerint Uk-

rajnában nem két nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán és orosz nyelvűek), hanem hárommal. Elemzők szerint az államnyelvi státusú ukrán, a néhány elemző által a poszt-koloniális örökség nyelveként aposztrofált orosz (lásd például Maszenko 2004, 2010, Sevcuk–Tracs 2009) és a két nyelv szoros kontaktusa következményeként kialakult szurzsik szolgálja ki az ukrainai beszélőket (lásd például Berezoenko 2002). Vannak azonban olyan vélemények is, melyek szerint az ukrán–orosz nyelvi hibridként jellemzett, az ukrán lakosság asszimilációja révén kialakult szurzsik az ukrán függetlenség körülményei között hamarosan eltűnik, hiszen az ukrán államnyelvi státusba kerülése gyökeresen megváltoztatta az ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok intenzitását és jellegét. Ezt az álláspontot képviseli például Maszenko (2011: 122–126).

4. Ukrajna nyelvi helyzete meghatározza a szociolingvisztikai kutatások irányvonalát, és rányomja a bélyegét a kutatók nyelvszemléletére is. Az ukrán államnyelvi státusának törvénybe foglalása (az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény révén) az egyik első lépés volt az ország deszovjetizálása és függetlensége felé – állapítja meg Bilaniuk (2005). Az ukrán szociolingvisták szerint Ukrajna de jure egynyelvűsége a szovjet oroszosításra adott adekvát válasz (Majboroda és mtsai 2008, Macjuk 2009, Maszenko 2004, 2010).

Az ukrán szociolingvisztikai szakirodalom egyik legkedveltebb témája az ukrán nyelv veszélyeztetettsége (Majboroda és mtsai 2008, Macjuk 2009, Maszenko 2010). Az ukrán szociolingvisták szerint nyelvük veszélyben van: a gyarmatosító orosz nyelv máig uralja a médiát, a populáris kultúrát, a mozivásznakat. A kétnyelvűség és a szurzsik az asszimilációt idéző, ezért stigmatizált fogalomként jelenik meg (Bilaniuk–Melnik 2008, Goodman 2009: 29). Az ukrán nyelv veszélyeztetettsége miatt a ha-

zai társasnyelvészetnek olyan nyelvpolitikai modellt kell kidolgoznia, vélik az ukrán kollégák, mely megerősíti az ukrán államnyelvi státusát, és szélesíti használati körét. Az ukrán szociolingvisztika egyik fontos feladata tehát, hogy a gyarmatosító és lingvicista szovjet nyelvpolitika következményeinek felszámolásában aktív szerepet töltsön be. A szovjet korszak társadalmi következményei mellett annak nyelvi következményeit is fel kell számolni (például szurzsik, kódkeverés, kódváltások, szókölcsonzések magas száma). Ez a feladat a nyelvészekre vár.

Juliane Besters-Dilger (2011) elemzése szerint a független Ukrajna nemzeti elitje a közös nyelvre alapozva szeretne nemzetállamot építeni. A hasonló európai példák (mint például az egységes Olaszország létrejötte a 19. században) azonban arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb összetevői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múlttól, közös kultúrától, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról. Mindez persze nem teszi eleve lehetetlenné a nemzetépítést, ám magyarázattal szolgál arra, miért éppen az ukrán nyelvet választották a nemzet kovászává. A helyzetet bonyolítja azonban, hogy a függetlenné vált Ukrajna területén, melynek keretein belül a nemzetépítés folyik, az ukrán mellett tradicionálisan más nyelvek is használatosak, melyek között az orosz – egyrészt történelmi hagyományai, másrészt beszélőinek magas száma, harmadrészt pedig a szomszédos Oroszország miatt – a legjelentősebb, a szurzsik pedig – mellyel számos elemző (például Rjabcsuk 2000, 2003, Maszenko 2007) úgynevezett kreol identitást társít – tovább bonyolítja a helyzetet.

Jelentős számú publikáció (ukrán, angol és orosz nyelvű könyvek, tanulmányok) elemzése révén megállapítható,

hogy az ukrán szociolingvisztika: vezető nyelvideológiái a nacionalizmus és a sztenderdizmus, illetve a purizmus és a homogenizmus; a kétnyelvűséget trójai falónak tartja, mely veszélyezteti az ukrán nyelvet és a társadalmi békét; nem nyelvtudományi, hanem érzelmi alapon közelíti vizsgálati tárgyát. Az ukrán társasnyelvészet legfőbb áramlata elsősorban címkéjében tekinthető szociolingvisztikának, többé-kevésbé szociolingvisztikai az alkalmazott kutatási módszerek tekintetében, nyelvszemléletében azonban a legkevésbé sem.

Irodalom

- Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008: Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств. Харьков: „Факт”.
- Antoskina, L. és mtsai (Антошкина Л. – Красовська Г. – Сигеда П. – Сухомлинов О.) 2007: Соціолінгвістика: навчальний посібник. Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд”.
- Arel, Dominique 1995: Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers* Vol. 23. No. 3, 597–622.
- Arel, Dominique – Khmelko, Valerii 1996: The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2, 81–91.
- Aza, Larisza (Аза Лариса) 2007: Двомовність в Україні: сучасний стан. In Vorona, V. – Sulha, N. (eds.): Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України. 392–380.
- Aza, Larisza 2009: Кétnyelvűség Ukrajnában. In Fedinec Csilla – Szereda Viktóra (szerk.): *Ukrajna színváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 346–352.
- Berezovenko, Antonina 2002: Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In R. Göbner – A. Kratochvil (eds.): *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald. 143–144.
- Bernsand, Niklas 2001: Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* 17, 38–47.
- Bernsand, Niklas 2006: Othering Surzhyk in Implicit Metalinguistic Discourse. In B. Törnquist-Plewa ed.: *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag. 77–115.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) (szerk.) 2008: Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (ed.) 2009: *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.
- Bilaniuk, Laada 2003: Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32, 47–78.
- Bilaniuk, Laada 2004: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol. 8, No. 4, 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2005: *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008: A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* Vol. 11, Nos. 3–4, 340–372.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 2006: Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 4, 764–769.

- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1966: Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе. Москва: Наука.
- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1982: Язык в развитом социалистическом обществе. Языковые проблемы развития системы массовой коммуникации в СССР. Москва: Наука.
- Fishman, A. Joshua 1971: *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley (Mass.): Newbury House.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana (Гаудио дель Сальваторе – Тарасенко Богдана) 2008: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In Juliane Besters-Dilger (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 316–331.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana 2009: Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In Julianne Besters-Dilger (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 327–358.
- Goodman, Bridget 2009: The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2, 19–39.
- Gritsenko, Olexandr (Гриценко, Олександр) (ed.) 2001a: Багатокультурність і освіта: перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Київ, УЦКД.
- Gritsenko, Olexandr ed. 2001b: *Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles into the system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations*. Kiev: Ukrainian Center for Cultural Studies.
- Hanazarov, K. (Ханазаров К.) 1982: Решение национально-языковой проблемы в СССР. Москва: Издательство политической литературы.
- Iszajev, Magomet (Исаев Магомед) 1982: Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства. Москва: Высшая школа.

- Khmelko, Valerii – Wilson, Andrew 1998: Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In T. Kuzio (ed.): *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London: Armonk. 64–76.
- Khmelko, Valerii (Хмелько Валерій) 2004: Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. Наукові записки НАУКМА 32. Соціологічні науки, 3–15.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In Juliane Besters-Dilger ed.: *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 11–54.
- Lenec, Kateryna (Ленець Катерина) 2000: Суржик. In V. Ruszanicz – O. Taranenko (eds.): *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 616.
- Lewis Glyn 1998: A nyelvi tervezés kivitelezése a Szovjetunióban. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 209–223.
- Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009: Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Majboroda, Olexsandr és mtsai (Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій) eds. 2008: Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 1999: Мова і політика. Київ: Соняшник.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2002: Суржик як соціолінгвістичний феномен. Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах 3, 11–13.

- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004: Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2007: (У)мовна (У)країна. Київ: ТОВ Темпора.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010: Нариси з соціолінгвістики. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011: Суржик: між мовою і язиком. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) (ed.) 2005: Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Medvegyev, Oleg (Медведев Олег) 2007: Мовний баланс України. http://uabooks.info/ua/book_market /analytics/?pid=2386
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010: Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Ужгород: ПоліПрінт.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2005: Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд.
- Radcsuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002a: Мова в Україні: стан, функції, перспективи. Дивослово 2, 2–5.
- Radcsuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002b: Мова в Україні: стан, функції, перспективи. Мовознавство 2–3, 39–45.
- Rannut, Mart 1999: Messze túl a nyelvpolitikán: a Szovjetunió Észtország ellenében. In Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 224–250.
- Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2000: Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення. Київ: Критика.
- Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2003: Дві України: Реальні межі, віртуальні війни. Київ Критика.

- Rudnyckij, Jaroslav 1967: *Language rights and Linguicide*. Munich: Ukrainian Technological University.
- Sevcuk, G. – Tracs, N. (Шевчук Г. – Трач Н.) 2009: Мовна політика після помаранчевої революції. *Магістеріум* 37, 97–104.
- Shevelov, George Y. 1986: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* X, 70–170.
- Shevelov, George Y. 1987a: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI, 118–224.
- Shevelov, Jurij (Шевельов Юрій) 1987b: Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Київ: Сучасність.
- Shumlianskyi, Stanislav 2010: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201, 135–161.
- Strikha, M. (Стріха М.) 1997: Суржик. Березіль 3–4, 135–142.
- Strikha, M. 2001: Language and language policy in Ukraine. *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 26/1–2, 239–248.
- Sulha, Oleksandr (Шульга Олександр) 2008: Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In O. Majboroda és mtsai eds.: Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
- Taranenko, Oleksandr (Тараненко Олександр) 2003: Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). Мовознавство 2–3, 30–55.
- Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец І. – Романова Е.) 2003: Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”. <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/ list.htm>
- Visnyak, Oleksandr (Вишняк Олександр) 2007: Динаміка мовної ситуації в Україні. V. Vorona – N. Sulha (eds.):

- Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України. 381–391.
- Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2008: Динаміка мовної ситуації в Україні. In Majboroda, O. és mtsai (eds.): Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 75–85..
- Vorona, Valerii – Shulha, Mykola (Ворона Валерій – Шульга Микола) (eds.) 2007: Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Wilson, Andrew 1998: Redefining ethnic and linguistic boundaries in Ukraine: Indigenes, settlers and Russophone Ukrainians. In Graham Smith – Vivien Law – Andrew Wilson – Annette Bohr – Edward Allworth: *Nation building in the post-Soviet borderlands: The politics of national identities*. Cambridge: Cambridge University Press. 119–138.
- Zalizniak, Hanna – Maszenko, Larisza (Залізник Ганна – Масенко Лариса) 2001: Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. Київ: Виданичий дім „КМ Академія”.
- Zsirmunszkij, Viktor 1975: A nyelv társadalmi differenciálódásának problémája. In Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat. 171–194.

Az egyik szekció résztvevői

FEHÉR KRISZTINA

Innátizmus? – egy pszicholingvisztikai kérdés és a szociolingvisztika elmélete-módszertana

Innátizmus és szociolingvisztika?

Talán kissé szokatlannak tűnik, hogy egy szociolingvisztikai tárgyú tanulmánykötetben valaki egy tipikusan a pszicholingvisztikából ismert problémát boncolgasson. „Rendhagyó” témaválasztásomnak tulajdonképpen egy konkrétabb és egy általánosabb, de egymással feltétlenül összekapcsolódó célja van.

Azon túl, hogy írásomban az innátizmusvitát új megvilágításba kívánom helyezni, és a nyelvi képesség eredetének egy, az eddigiektől talán koherensebb forgatókönyvét kísérlem meg felvázolni, mindenekelőtt arra igyekszem rámutatni: a nyelvvelsajátításnak ez a sarkalatos problémája (tágabban pedig valamennyi nyelvi vonatkozású kérdés) éppen annyira szociolingvisztikai, mint amennyire pszicholingvisztikai – és nem csak azért, mert az anyanyelv-elsajátítás szükségszerűen élőnyelvi folyamat.

Ahogy Sándor Klára írja: az innátizmus „szembenáll mindazzal, amitől a szociolingvisztika »társas« szemléletű (s szemben áll azzal is, amit Labov mond, amikor nem tartja érvényesnek azokat az eredményeket, amiket e társas mivolt mellőzésével kaptunk), és nyilvánvalóan anomáliákhoz vezet a nyelvi változás okának magyarázataiban is” (1999b: 606).